Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 43, Aralık 2019, s. 620-626

ISSN: 2149-0821 DoiNumber:<http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.36992>

Cemal OKÇU

Uludağ Üni. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi

TÜRKÇEDE GELECEK ZAMAN EKİ İLE İSTEK KİPİ ARASINDAKİ BİÇİMSEL PARALELLİK

Özet

Türkçedeki tasarlama kipleri her zaman gelecek zamana referanslar verir. Bu referanslarda anlamca paralellik göze çarpar. Bizim burada ortaya koymaya çalışacağımız husus, anlamsal ilişkiye paralel olarak gelecek zaman ile istek kipi arasındaki biçime dayalı ortaklıklardır.

Anahtar kelimeler: Gelecek zaman eki, istek kipi, biçimsel paralellik

FORMAL PARALLELITY BETWEEN FUTURE SUFFIX AND OPTATIVE MOOD IN TURKISH

Abstract

The design moods in Turkish always give references to the future. In these references, meaningful parallelism is apparent. What we will try to put forward here are the form-based partnerships between future tense and optative mood in parallel to the semantic relationship.

KeyWords: Future suffix, optative mood, formal parallelism

Türkçedeki tasarlama kiplerinde her zaman geleceğe yönelik yapılan, istek, kesinlik, gereklilik, olasılık, dilek, rica, tavsiye, kabullenme gibi tasarımlar bulunur. Zaman çizgisinin henüz başlamamış kısmında yer alan bu kiplerde, aslında gelecek zamana yani yaşanmamışlık çizgisine doğru atılan bir atıf bulunur.

Her bir kip geleceğe yönelik küçük ifade farklılıklarını gösteren çeşitlemelerdir. Dil, işte bu küçük ifade farklılıklarını gözeterek ayrı ayrı yapılar ortaya koymuştur. Şüphesiz bütün bu küçük nüanslar, yapılacak sağlıklı tasnifleri beklemektedir.

Ör: Eve geleyim. (Eve ileriki bir zamanda gitme ihtiyacı duyuyorum.)

Eve gelsem. (Eve ileride gitme ihtimalini gözetiyorum.)

Eve gelmeliyim. (Gelecekte eve gitme zorunluluğu hissediyorum.)

Görüldüğü gibi gelecek zaman kavramı ile tasarlama kiplerinin (emir, istek, gereklilik ve şart kipi) tümünde anlamsal bir bağ vardır.

Bizim burada ortaya koymaya çalışacağımız husus, anlamsal ilişkiye paralel olarak gelecek zaman ile istek kipi arasındaki biçime dayalı ortaklıklardır. Bu anlamsal ve biçimsel ortaklıklar sayesinde istek kipinin, gelecek zamanın tarzı (kipi) olduğunu göstereceğiz. Amacımız bütün bu tespitler ışığında incelediğimiz eklere sağlıklı bir tasnif önerisi getirebilmektir. Tespitlerimizi 4 ayrı madde ile açıklamaya çalışacağız:

1) Eski Türkçede kullanılan en yaygın zaman eki olan -gAy eki tarihi dönemlerde asıl gelecek zaman vasfı dışında istek/rica görevlerine de girmekle birlikte, üzerine birtakım ekler alarak gereklilik kipi görevinde de kullanılmıştır. Mustafa Öner'in Eski Türkçedeki -gAy eki bahsindeki açıklaması dikkate değerdir:

"ET. Devresini takiben gelişen tarihî lehçelerde de aynı çekimler devam etmiştir: Harezmi alanında, -gay/-gey eki eskiden beri var olan gereklilik ifadesiyle beraber gelecek zaman çekimini yapmıştır: bolgay men, yürütgey men vs. Bugünkü Kıpçak lehçelerinin edebî miras aldıkları Çağatay ve Kıpçak yazı dillerinde de eski kuruluşlar devam etmiştir: Çağ. kıl-gay men (gelecek-istek çekimi); al-gu-m-dur (mutlak gelecek zaman). Kıp. Kel-gey men, kel-ge biz vs."(Öner 1998:168).

Eski Türkçedeki -gAy ekinin o dönemde de asıl gelecek zaman anlamından farklılaşarak istek tarzına gidiş izlerini buluyoruz. Bunu desteklemek için de A.v. Gabain'in görüşüne başvuruyoruz:

"Gelecek zaman, bazen muktedir olma; ara sıra, özellikle görülen geçmiş zaman durumundaki bir yardımcı fiil almışsa, gerçekleşmemiş; nezaketle talep etmeyi (temenni) ifade eder"(Gabain 2007: 81).

"... yer yer daha hafif bir mana ifadesiyle, -gay şekli gelir: bar-ma-gay sin (KP 19,3) "gitmeyeceksin", "gitme işte!"; yara-gay (KP 48,6) "olsun! iyi!"(Gabainage: 79).

Bunların yanında Eski Türkçede (özellikle Karahanlı Dönemi) gelecek zaman eki olarak kullanılmaya başlayan -gU eki, zaman zaman kergeksözcüğü ile zaman zaman yalın biçimde Eski Uyğurcada gereklilik kipi yapısını oluşturmuştur.

"Eski Uyg. saklan-gu ol (kergek) "korunmalıdır"

ti-gükergek "söylenmelidir"(Gabainage: 84)

Aynı kullanım gereklilik tarzı (kipi) ile Harezmi Türkçesinde de görülmektedir.

“yut-**gükerek**, sürüş-**gükerek**”(Argunşah, Yüksekaya, Tabaklar2011: 154).

2) Tarihi Türk Lehçeleri zamanında kullanılan -gAy/-kAy (Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay) ve -gU/-kU(Hacıeminoğlu 2008: 187)(Karahanlı Türkçesi) gelecek zaman eki, çağdaş lehçelerin bir kısmında tamamen istek kipi mahiyetine bürünmüştür:

Kazakça: kör-gey-min “göreyim; görsem iyi olur”

Kırgızca: al-**gay** ele-k “alalım; alsak iyi olur”

Özbekçe: kel-**gäy**-män “geleyim”

Yeni Uygurca: çık-**gäy**-siler “çıkayım”

Özbekçede yine arkaik bir çekim olarak karşımıza çıkan “-gü + iyelik eki (+dir)” yapısı kesin, gerekli bir gelecek zaman anlamında kullanılmaktadır (Öztürk 2011: 50).

Tatarcada istek çekimi bu ek ile birlikte kullanılmamasına rağmen dilek ifade eden -mAgAyI yapısı Mustafa Öner’in de belirttiği gibi bu -gAy eki ile ilgili olmalıdır ve bu ekin lehçede yalnızca burada kalıplaşmış olarak kaldığı görülmektedir:

“Tat. 'da istek çekimi için kullanılmadığını belirttiğimiz -gay / -gey eki, ihtimal gösteren ve olumsuz şekliyle kalıplaşan Tat. -magayı / -megey ekinin kaynağında bulunabilir: *Bügenyağırbulmagayı*. “Bugün yağmur belki yağabilir. (Korkarım ki bugün yağmur yağacak) vs. İyelik ekiyle ve sadece 3. şahısta görülen bu ekin, önce istek ifade ettiği, fakat giderek -gay / -gey ekinin unutulmasıyla bu şekilde kalıplaştığı anlaşıyor. Dolayısıyla bu anlam genişlemesinde “Bugün yağmur yağmasın” veya “Keşke bugün yağmur yağmasa gibi bir ifade temel değildir (Öner age: 202).

3) Eski ve Orta Türkçedeki -gAy/-kAy ekinin Karahanlı, Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri zamanında kısalarak -gA, -kA şekillerine girdiğini biliyoruz. Bu yol ile aynı ek, 13-14. yy’da bilinen ilk yazılı eserlerini vermiş ve kanaatimizce de Anadolu coğrafyasında ayrı bir yazı geleneği oluşturmuş olan Eski Anadolu Türkçesinde -A biçimine girmiş, şimdiki ve geniş zaman dışında gelecek zaman anlamı da bulunduran bir istek kipi yer alır (Timurtaş 1973: 362). Nitekim Anadolu ağızlarında hâlen kullanılan bir yapı olduğunu biliyoruz.

al-a-lar (alsınlar; alacaklar)

gör-e-m (göreyim; görmek niyetindeyim)

sor-a-vuz (soracağız; soralım; soracaklar)

4) Tarihi lehçelerde “belirli kesin gelecek zaman” olarak ele alınan *fîl – gu (sıfat fîl) + iyelik eki + turur*(Harezmi Türkçesi, 13-14.yy) ve – *gu (sıfat fîl) + iyelik eki + dur* (Çağatay Türkçesi, 15-20.yy) yapıları bugün aynı kurulum mantığı ile istek kipi olarak çağdaş lehçelerimizde yaşamaktadır.

Harezmi ve Çağatay Türkçesi yazı geleneğini devam ettiren Özbek Türkçesinde bu yapı hâlen korunmaktadır. Özbek Türkçesinde yapı “-gü- + iyelik eki + bâr/yok” ve “-gü + iyelik eki + kil-” şeklinde devam etmektedir (Öztürk age: 53).

Ör: kör - gü -m bar “göresim var” ; kör -gü-m kelâdi “göresim geliyor”

Yeni Uygur Türkçesinde de istek kipi olarak –gAy ekinin yanında –gü- + *iyelik eki* + *bar/yok* yapısı bulunur (Doğan 2010: 679).

Ör: ket - kü-miz bar “gidesimiz var”

Tatar, Kırgız ve Kazak Türkçelerinde yardımcı fiil ile oluşturulmuş istek kipi kurulumları ise şu şekildedir (Öner age: 198):

Tat. -ası / - esé

-ysı / -ysé (-gu/-ge) + iyelik ekleri + kilé

kür- esé + m kil-e

kür- esé + miz kil-e

kür- esé + η kil-e

kür- esé + giz kil-e

kür- esé + ø kil-e

kür - esé + leri kil-e

“göresim geliyor

göresimiz geliyor

göresin geliyor

göresiniz geliyor

göresi geliyor

görecekleri geliyor”

Tatarcadaki yapının Kazakça ve Kırgızcadakinin aksine -Türkiye Türkiye Türkçesindeki gibi- “-AsI” sıfat fiili ile kurulduğunu görüyoruz.

Kzk. -gı / -gi ; -kı / -ki + iyelik ekleri + keledi

şık - kı + m kel - edi

şık - kı + mız kel - edi

şık - kı + η kel - edi

şık - kı + ηız/larη/larηız kel - edi

şık - kı + sı kel - edi

şık - kı + ları kel - edi

“çıkasım geliyor

çıkasımız geliyor

çıkasın geliyor

çıkasınız geliyor

çıkası geliyor

çıkacakları geliyor”

Kırg. -gu/-gi; -kı/-ki

-gu/-gü; -ku/-kü + iyelik ekleri + kelet

oz - gu + m kel - et

oz - gu + buz kel - et

oz - gu + η kel - et

oz - gu + ηor/ηuzdor/ηuz kel - et

oz - gu + su kel - et

oz - gu + su kel - et

<i>“geçesim geliyor</i>	<i>geçesimiz geliyor</i>
<i>geçesin geliyor</i>	<i>geçesiniz geliyor</i>
<i>geçesi geliyor</i>	<i>geçeceğiniz geliyor”</i>

Türkiye Türkçesinde de *-ası + iyelik ekleri + gel-* yapısının bu kurulumlar ile örtüştüğünü görürüz. Bizde bu yapı şimdiki zaman , geniş zaman , görülen geçmiş zaman ile birleşik çekimlere de girebilmektedir.

Bahsi olunan yapının istek anlamını teşkil eden asıl kısmı “*kil-*” eylemi olduğundan yukarıda bahsetmiş ve bu yapının üzerine gelen zaman ekinin gelecek ve geniş zaman dışında geçmiş zaman eki olarak da kullanıldığını belirtmiştik. Türkiye Türkçesinde “*gel-*” eylemi üzerine gelen zamanların birden fazla olmasından ötürü açıkladığımız yapı henüz kalıp hâle gelmemiştir. “*Fiil - AsI + m gel-*” yapısına Türkiye Türkçesinde anlam açısından bakarsak; yine gelecek zaman ile niyet/istek kipi birbirine girmiş olduğunu görürüz. 4 ayrı şekilde kullanım söz konusudur:

a) kaç - ası + m gel - di

kaç - ası + n gel - di

kaç - ası + ø gel - di

anlık istek (a)

kaç -ası + mız gel - di

kaç- ası + nız gel - di

kaç - acak + ları gel - di

b) git - esi + m gel - iyor

git - esi + n gel - iyor

git - esi + ø gel - iyor

git - esi + mız gel - iyor

git - esi + nız gel - iyor

git - ecek + leri gel - iyor

c) çık - ası + m gel - ir

çık - ası + n gel- ir

çık - ası + ø gel - ir

çık - ası + mız gel - ir

koşula bağlı istek (b,c,d)

çık - ası + nız gel - ir

çık - acak + ları gel - ir

d) *kaç - ası + m gel - ecek*

kaç - ası + n gel - ecek

kaç - ası + ø gel - ecek

kaç - ası + mız gel - ecek

kaç - ası + nız gel - ecek

kaç - acak + ları gel - ecek

Türkiye Türkçesinde bunun dışında Özbek ve Y.Uygur Türkçelerinde de bulunan ve anlam açısından veren “*fiil + ası + iyelik eki var/yok*” kuruluşu da bulunur.

Ör: gidesim var/yok

Türkiye Türkçesinde ise 3. çokluk kişi çekimi yapılırken -ası sıfat fiili yerine onun ile aynı anlamı taşıyan -AcAk sıfat fiilinin kullanıldığını görüyoruz. Nitekim Türkiye Türkçesinde bu iki sıfat fiil eki de “gelecek zaman sıfat fiili” niteliğindedir.

Ör: gelecekleri yok

SONUÇ

Görüldüğü gibi gelecek zamanın eki ile istek kipini oluşturan ekler arasında anlamın dışında biçime dayalı ortaklık da bulunur. Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi gelecek zaman eki ile istek kipi yapıları çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

Yazımızın başında da belirttiğimiz üzere istek kipinin gelecek zaman çizgisine yönelik bir planı, isteği, ricası ve bunun gibi küçük tasarı farklılıkları vardır. Bundan dolayı biz, gramer kitaplarında istek olarak adlandırılan bu kuruluşların gelecek zamanın kipleri, yani küçük anlamsal farklar yaratan tarz yapılar olarak görmekteyiz. Gramer kitaplarında böyle bir tasnifin olması gerektiği kanaatinde olmakla birlikte bu dizilimin zaman ve kip kargaşasını da büyük derecede ortadan kaldıracığı görüşündeyiz. Görüşümüzü biraz daha somutlaştırabilmek için de şöyle bir tasnif öneriyoruz:

Gelecek Zaman:

gideceğim (asıl gelecek zaman)

Gelecek Zamanın Kipleri:

a) gideyim (emir-istek kipi)

b) gidesim var(niyet kipi)

c) gidesim geliyor /gelir / gelecek (koşula bağlı istek kipi)

d) gidesim geldi (anlık istek kipi)

KAYNAKLAR

- Argunşah M.,Yüksekkaya G. , Tabaklar Ö. (2011); *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul
- Doğan, Levent (2010); *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Kriter Yayınları, İstanbul
- Gabain, A.Von (Çeviren: Mehmet Akalın) (2007); *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2008); *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara
- Öner, Mustafa (1998); *Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Öztürk, Rıdvan (2011); *Özbek Türkçesi El Kitabı*, Çizgi Kitabevi, Konya
- Timurtaş, Faruk Kadri (1973); *Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri*, Türkiyat Mecmuası